

УДК 37.013.42

**ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: ДІАГНОСТИКА
СОЦІАЛЬНОСТІ УЧНІВ**

Рассказова О.И.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради*

У статті розкрито роль інклюзивної освіти у вирішенні проблем дітей з особливими потребами щодо входження їх у соціальне середовище; висвітлено можливості діагностики соціальності учнів; наведено відповідний методичний інструментарій.

Ключові слова: соціальність учнів з особливими потребами, інклюзивна освіта, матриця оцінки соціальності учнів.

**ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ДИАГНОСТИКА
СОЦИАЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Рассказова О.И.

В статье обоснована роль инклюзивного образования в решении проблем детей с особыми потребностями, возникающих при их вхождении в социальную среду; очерчены возможности диагностики социальности учеников; приведен соответствующий методический инструментарий.

Ключевые слова: социальность учащихся с особыми потребностями, инклюзивное образование, матрица оценки социальности учеников.

**INCLUSIVE EDUCATION: DIAGNOSTICS SOCIALITY
OF STUDENTS**

Rasskazova O.

The role of inclusive education in solving the problems of children with special needs, which are to arise with entering and integrating into the social environment, is examined. The chances and capabilities of diagnostic

students' sociality are outlined, the appropriate methodological tools are offered.

Key words: sociality of students with special needs, inclusive education, assessment matrix of students sociality.

Постановка проблеми. Соціальний педагог – фахівець, покликаний ефективно вирішувати актуальні проблеми сьогодення, що, зокрема, пов'язані з тим, що сучасна система освіти України відкриває для дітей з обмеженими психофізичними можливостями нові, більш ефективні шляхи інтеграції в суспільство, відзначені в нормативних документах як міжнародного, так і внутрішньодержавного рівнів: у Конвенції ООН про права дитини, Конвенції про захист і заохочення прав і гідності інвалідів, Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та ін.

Створення нормативного підґрунтя, необхідність опрацювання закордонного та накопичення вітчизняного досвіду інклюзивної освіти зумовили активізацію наукової розробки питань підтримки, допомоги, сприяння входженню в суспільство людей з обмеженими фізичними можливостями. Соціально-педагогічний аспект цієї проблематики представлений працями Н. Грабовенко, І. Макаренко, Т. Соловійової, Н. Мірошниченко, П. Плотнікова, присвяченими переважно питанням теорії та практики соціально-педагогічної роботи з молоддю та сім'ями дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Проблеми дітей з обмеженими можливостями детально розглянуто в докторському дослідженні В. Тесленко, зосередженому на висвітленні особливостей теорії та практики соціально-педагогічної підтримки цієї категорії осіб у промисловому регіоні.

На жаль, серед сучасних досліджень, і не лише соціально-педагогічного характеру, бракує праць, присвячених проблемам діагностики соціального розвитку та життєвих проблем учнів в умовах інклюзивної освіти.

Ця стаття має **на меті** оприлюднення теоретично-методичних порад щодо діагностики соціальності учнів як важливого напрямку діагностичної діяльності соціального педагога в умовах інклюзивної освіти.

Особливу роль у процесі включення дітей з психофізичними вадами до соціуму відіграють заклади освіти – важливі соціальні інститути, спеціально створені суспільством для передачі наступним поколінням позитивного соціального досвіду, суспільних цінностей, необхідних у житті знань, умінь, навичок. А ключовою фігурою, що реалізує соціально-виховний вплив на учнів, досягаючи розвитку їх соціальності, є соціальний педагог.

На відміну від соціального працівника, учителя, психолога, соціальний педагог виступає як посередник між людиною та соціальним середовищем, який має використовувати не тільки свій власний потенціал, а й можливості інших фахівців, різних соціальних інститутів задля створення позитивних умов для соціального розвитку особистості. Тому, на нашу думку, саме соціальний педагог спроможний ефективно сприяти розвитку соціальності учнів інклюзивної школи, долати труднощі соціальної взаємодії учнів із різним рівнем здоров'я, батьків, педагогічного колективу.

Провідним у діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи є діагностичний напрям роботи. Соціальний педагог діагностує розвиток особистості дитини, підлітка, молодшої людини як клієнта в соціальному середовищі, особливості впливу цього середовища на їх соціалізацію, їхні позитивні можливості, негативні впливи, а потім проектує діяльність усіх суб'єктів соціального виховання.

Метою психодіагностики є встановлення психологічного діагнозу як висновку про актуальний стан психічних особливостей особистості та прогнозування їх подальшого розвитку.

Метою соціальної діагностики є встановлення соціального діагнозу, тобто науково обґрунтованого висновку про стан соціального здоров'я досліджуваного.

Педагогічна діагностика – це вивчення особистості дитини, підлітка, молодшої людини та дитячого, молодіжного колективів із метою забезпечення індивідуального й диференційованого підходу в процесі навчання й виховання для більш ефективної реалізації його основних функцій.

Соціально-педагогічна діагностика за змістом і кінцевою метою є педагогічною, а за методикою проведення має багато спільного з психологічними й соціальними дослідженнями [8, с. 23]. Тому соціальний

педагог послуговується різноманітними видами діагностики, пристосовуючи їх до власної мети, і повинен володіти методами соціологічного, педагогічного, психологічного і частково медичного досліджень.

Метою соціально-педагогічної діагностики є чітке встановлення соціально-педагогічного діагнозу, визначення результату соціального виховання учнів. Процес соціального виховання розглядається в соціальній педагогіці як «педагогічно орієнтована і доцільна система сприяння особистості в оптимальній реалізації здібностей та можливостей на всіх вікових етапах розвитку людини, у різних сферах мікросередовища особистості з використанням потенціалу всіх суб'єктів виховного процесу» (Н. Бура [2, с. 18]). Розуміння специфіки соціального виховання тісно взаємопов'язане з визначенням складових соціалізації людини. Процес соціалізації людини може відбуватися як в умовах виховання і самовиховання, так і в умовах частково керованого та стихійного впливу чинників суспільства на особистість (А. Мудрик). Призначення соціального виховання полягає в тому, щоб сприяти процесу соціалізації допомогти вихованцеві вижити в умовах соціальних негараздів, криз і революцій – екологічної, енергетичної, інформативної, комп'ютерної тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому. При цьому людина в процесі соціалізації прагне до самопізнання, самоосмислення, самовдосконалення.

Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик розглядають соціальне виховання як систему соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми й молоддю системою загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки [6, с. 25]. А. Рижанова теж визначає соціальне виховання як систему заходів, спрямованих на становлення та реалізацію духовного потенціалу людини, групи, суспільства; на гуманізацію відносин у соціумі [7, с. 5]. Як основний результат соціального виховання дослідниця розглядає соціальність.

У межах соціальної педагогіки до останнього часу поняття «соціальність» не вербалізувалося у відповідній термінології, хоча його розуміння імпліцитно було присутнє в проблематиці цієї науки, працях

вчених (О. Безпалько, М. Галагузова, М. Євтух, І. Зверева, Л. Коваль, Л. Мішкі, А. Мудрик, С. Хлебик та ін.). Інтерполяції теоретичних концепцій соціальності з інших наук на ґрунт соціальної педагогіки дозволили вченим (Л. Мардахаєв, В. Нікітін, А. Рижанова, О. Пахомова, С. Харченко та ін.) розглянути це поняття як інтегрований результат реалізації процесу соціального виховання, здатність людини взаємодіяти із соціальним світом, що базується на ідеях самозбереження соціуму, людства в цілому, єдності та гармонійної взаємодії людей різних національностей, соціально-вікових груп, класової приналежності, стану здоров'я, рівня розвитку та можливостей.

Ці теоретичні узагальнення доповнюються низкою досліджень, у яких соціальність та її складові (як правило, визначають когнітивну – соціальні знання, досвід; емоційно-ціннісну – соціальні цінності, якості; практично-діяльнісну – поведінка в суспільстві) вивчаються емпірично як критерії експериментальних досліджень (І. Курлішук, Ю. Лисенко, Т. Швець та ін.).

Розгляд соціальності як базового поняття, пов'язаного із соціальним вихованням дітей з обмеженими можливостями, нараховує у вітчизняній педагогіці без малого століття. На вітчизняних теренах окреслена проблематика ґрунтовно науково розроблена в межах діяльнісного підходу (Л. Виготський, О. Леонт'єв, А. Лурія, С. Рубінштейн, Б. Паригін та ін.), що актуалізувався в радянській психології у 20 – 30-х рр. XX ст. Обґрунтовані вітчизняними психологами ідеї щодо соціальності людини було покладено в основу розробки в межах педагогічних досліджень першої половини XX ст. концепції соціального виховання дітей з обмеженими можливостями, з позицій якої аналіз особливостей соціалізації таких дітей має впливати з розгляду їх як здатних освоювати соціальність, але в інший спосіб, а ніж типові індивіди [3, с. 393-394].

Обґрунтовані Л. Виготським ідеї стали основою сучасних розробок, що базуються на ґрунтовному осмисленні психосоматичних проблем особистості в поєднанні «онтогенезу тілесності та актуалгенезу психосоматичних розладів» (Г. Аріна) на основі перегляду визначення об'єкта психосоматичної проблеми через утвердження та операціоналізацію уявлень про тілесність як про явище культурно-історичне та динамічне [1]. Згідно цього підходу, набуття суб'єктивного психоло-

гічного досвіду індивіда, що відбувається в умовах нагромадження інформаційних потоків, у процесі взаємодії з різними групами людей та соціумом у цілому, з усією різноманітністю його соціокультурних надбань, відіграє важливу роль у актуалізації психосоматичних розладів та визначає процес соціалізації тілесності. Це положення дозволяє пояснити деформації соціального розвитку дітей із проблемами здоров'я не лише наявністю об'єктивних психофізичних обмежень організму, а й перш за все отриманням дитиною в процесі набуття індивідуального життєвого досвіду інвалідності як історично та культурно сформованого негативного соціального конструкту.

З огляду на це максимальна компенсація психофізичних обмежень, повна самореалізація та інтеграція людей із проблемами здоров'я в соціум є можливою лише через сприяння становленню й розвитку їх соціальності, що, на думку вчених (С. Щербак), «фіксує вихідну включеність людської істоти в спільний з іншими людьми – соціальний – світ» [10, с. 99].

Зважаючи на викладене вище, вивчення соціальності учнів інклюзивної школи в ході соціально-педагогічної діагностики набуває особливої актуальності та потребує відповідного обґрунтування та розробки інструментарію.

На думку дослідників, процес соціально-педагогічної діагностики в школі має таку структуру:

1. Констатація певного неблагополуччя в діяльності й поведінці учня або в групі.
2. Усвідомлення можливих причин неблагополуччя, аналіз особливостей соціальної ситуації.
3. Висунення робочої гіпотези шляхом аналізу сукупності виявлених даних.
4. Збір додаткової інформації, необхідної для перевірки гіпотези.
5. Перевірка робочої гіпотези шляхом аналізу сукупності даних.
6. Повторення процедури, якщо гіпотеза не підтвердилася [8].

Згідно з програмою діагностичної діяльності [5] можна виділити такі аспекти соціально-педагогічної діагностики соціальності учнів: вивчення (збір даних); порівняння; інтерпретація; аналіз; прогнозування; зведення результатів діагностичної діяльності.

У соціально-педагогічній діагностиці соціальності учнів ці аспекти необхідно враховувати, тому вивчення дитини необхідно розпочинати зі збору даних, на основі яких робляться висновки про рівень соціальності учнів, порівняння актуальної поведінки учня з попередньою, а також з поведінкою інших осіб, з описом стандартної поведінки; інтерпретації – надання після обробки наявної інформації оцінки тієї або іншої поведінки та аналіз з метою визначити причини відхилення в поведінці, проблеми соціального розвитку. Соціально-педагогічне вивчення окремих учнів і класу в цілому має бути спрямовано на аналіз причин соціальної поведінки, мотивів, цінностей особистості, а не лише на констатацію фактів.

Дослідження процесу розвитку кожного учня повинне здійснюватися впродовж усіх років його навчання. Діагностика повинна охоплювати всіх учнів без виключення й проводитися шляхом систематичних діагностичних зрізів за кожним із параметрів соціального розвитку. У разі неможливості проведення такого зрізу стосовно конкретного учня у встановлений час (через хворобу або з інших причин) цей зріз має бути проведений у найближчий час, але в жодному разі не пропущений. Лише за таких умов можливе ефективне використання результатів діагностичної діяльності в роботі соціального педагога в інклюзивній школі.

Не менш важливим є соціально-педагогічне прогнозування, яке дає можливість передбачати поведінку учня в інших середовищах, різних ситуаціях або в майбутньому.

Окрім того, потрібно повідомляти учнів та їх батьків про результат діагностики, оскільки за допомогою зворотного зв'язку можна вплинути на поведінку дітей і членів їх сімей у майбутньому. Необхідно контролювати дію цих повідомлень на учня для того, щоб знати, чи вдалося досягти бажаного результату.

Отже, систематичне проведення соціальним педагогом інклюзивної школи за допомогою діагностичного інструментарію аналізу, прогнозування та повідомлення клієнтам результатів дослідження забезпечують можливість відстежувати соціальний розвиток учнів, вдало поєднуючи вивчення школярів із пошуком і розробкою оптимальних шляхів соціально-педагогічної роботи з ними.

Залежно від завдань методи діагностики підрозділяються на такі [9]: неекспериментальні (для виявлення наявності або відсутності певної психологічної особливості); діагностичні (для кількісного виміру); експериментальні (для пояснення соціально-педагогічних явищ); формувальні (для розкриття можливостей розвитку особистості).

Неекспериментальні методи часто використовують у соціально-педагогічній діяльності як засіб первинної «розвідки», орієнтування, знайомства з учнями. Вони дозволяють нагромадити значний матеріал для встановлення попередніх даних щодо соціальності учнів. Також їх можна використовувати для довготривалого спостереження за динамікою змін, що відбуваються разом з розвитком учня в колективі. Серед таких методів: анкетування, аналіз продуктів діяльності, спостереження, бесіда тощо.

Діагностичні методи дають можливість не лише описати ті або інші соціально-педагогічні особливості особи або групи людей, але й виміряти їх. До групи методів, що забезпечують кількісну соціально-педагогічну діагностику, належать перш за все тестування та шкалування. Тестування – це стандартизований метод, що використовується для виміру різних характеристик окремих осіб. Здебільшого воно є найменш трудомістким способом отримати відомості про об'єктивні дані або суб'єктивні характеристики щодо особистості. Серед соціально-педагогічних та психологічних тестів, доцільних у роботі соціального педагога: метод виміру товариськості учнів, діагностика міжособових стосунків, вивчення життєвих цілей, цінностей учнів, тест «Самооцінка», проєктивні методики тощо.

Шкалування є методом виміру, за допомогою якого реальні якісні соціально-педагогічні явища отримують своє числове вираження у формі кількісних оцінок. Це є особливо актуальним, наприклад, коли за технологією соціальної паспортизації класу [4, с. 24] соціальному педагогу необхідно компактно відобразити інформацію про особистісні характеристики учня та соціально значимі параметри сім'ї, про умови проживання, соціальний статус, рівень добробуту тощо.

Розкриваючи сутність шкалування, підкреслимо, що кількісна оцінка рівня соціальності учнів в умовах інклюзивної школи становить сьогодні важливу методичну проблему. На нашу думку, доречним

інструментарієм, що дозволяє її вирішити є, зокрема, «Матриця соціальності учня інклюзивної школи».

Для правильної оцінки соціальності учня в ході діагностичної роботи майбутньому соціальному педагогу необхідно не лише зібрати інформацію про особистісні та соціальні характеристики учня, соціальні цінності особистості, прояви її поведінки, а й схарактеризувати безпосереднє оточення дитини, що впливає на її розвиток. Збір такої інформації необхідно проводити за розробленим з огляду на існуючі діагностичні соціально-педагогічні методики [4, с. 24] алгоритмом, що дозволяє вирахувати узагальнений показник рівня соціальності дитини. Таблицю-матрицю заповнює соціальний педагог з урахуванням даних, отриманих від учня, батьків, психолога, учителя молодшої школи або класного керівника. На основі зібраних даних про школяра виявляються ті учні, яких можна віднести до групи ризику та які потребують соціально-педагогічного втручання у процес соціального виховання, а також індивідуальної роботи з профілактичною або корекційною метою. За допомогою даних матриці можна також оцінити рівень соціальності колективу, вирахувати, чи потрібна класному керівнику негайна допомога щодо соціального виховання учнів. Узагальнюючі дані таблиці також становлять важливий фактичний матеріал для складання соціального паспорту класу.

Описані вище методи вивчення соціального стану учнів мають перш за все фіксуєчий характер і виявляють лише поточний рівень їх соціальності. Проте особистість слід вивчати впродовж її розвитку, тільки тоді можна повною мірою виявити її здібності й можливості. Експериментальні методи діагностики соціальності учнів передбачають проведення експерименту, що дозволяє не лише описати явище, але й пояснити його. Дослідник планово впливає на те, що відбувається, з метою виявлення закономірностей, визначення комплексу найбільш сприятливих умов. До цієї групи методів належать: лабораторний експеримент (проводиться в спеціально створених, точно вирахованих умовах), природний експеримент (учні, що знаходяться в природних для них умовах ігрової, навчальної або трудової діяльності, не здогадуються про психологічне дослідження, що проводиться), моделюючий експеримент (пояснення соціально-педагогічних явищ за допомогою їх моделювання). Експериментальні методи застосовуються здебільшо-

го в науковій роботі, хоча можуть використовуватися й у повсякденній діяльності соціального педагога для перевірки ефективності нових і оптимізації існуючих прийомів роботи.

Формувальні методи діагностичної роботи соціального педагога забезпечують вивчення соціально-педагогічних особливостей учня інклюзивної школи в природних умовах шляхом активного формування характеристик, що цікавлять дослідника. Це, зокрема, різноманітні діагностичні соціально-педагогічні ігри, написання та обговорення творів-есе з соціальних проблем сьогодення, самовивчення учнем різних параметрів власного соціального розвитку, обговорення з учнем та батьками результатів діагностичної діяльності соціального педагога.

На основі застосування різних методів діагностики соціальний педагог складає низку документів, що в цілому характеризують рівень соціальності учнів у контексті оцінки соціального стану дитини та її родини, а також середовища соціального виховання учнів в інклюзивній школі, зокрема:

1. Соціальний паспорт школи.
2. Список категорійних дітей.
3. Соціально-психологічний паспорт дітей, що потребують підвищеної педагогічної уваги.
4. Статистичний звіт про роботу соціального педагога.
5. Картотека дітей, що знаходяться під опікою.
6. Список дітей-сиріт та дітей, що залишились без піклування батьків і проживають з опікунами.

Важливою формою документації соціального педагога в школі є соціальна паспортизація класів, яка здійснюється за спеціально розробленим алгоритмом та відображається в «Матриці соціального благополуччя дитини».

У цілому ж розробка діагностичного інструментарію щодо вивчення соціальності учнів інклюзивної школи є хоча й актуальним, проте недостатньо вивченим питанням, що потребує подальшої наукової розробки межах соціальної педагогіки.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арина Г.А. Психосоматический симптом как феномен культуры / Г.А. Арина // Интернет-журнал “Ломоносов” от 4.11.2000. – [Электронный ресурс]: <http://lomonosov.rambler.ru>.
2. Бурая Н.П. Соціальна робота / Навч. посіб. / Н.П. Бурая— Х.: Ун-т внутр. справ, 1996. – 104 с.
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии. Социально-психологическая основа воспитания ребенка с дефектом / Л.С. Выготский // Педагогическая энциклопедия. М., 1928, – Т. 2. – С. 393-394.
4. Дементьев И. Работа школы с детьми группы риска [Текст] / И.Дементьев // Воспитание школьника. – 2000. – № 7 – С. 24.
5. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / К. Ингенкамп. – М., 1991. – 262 с.
6. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / соціальна робота : навч. посібник / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
7. Малько А.О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки / А.О. Малько. – Х.: ХДАК, 2004. – 285 с.
8. Професія – соціальний працівник [Текст] / Упоряд.: О. Главник; за заг. ред. К. Шендеровського, І. Ткач. – К.: Главник, 2006. – 112 с.
9. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. / Л.М. Фридман, Т.А. Пушкина, И.Я. Каплунович – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
10. Щербак С.І. Інтерсуб’єктивність і соціальність: дис. канд. філос. наук: 09.00.01 / С.І. Щербак / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 189 с.